

УДК 338.43: 332.155: 336.228

О. Є. Гудзь,
 д. е. н., професор, завідувач кафедри економіки, фінансів і маркетингу,
 Київський гуманітарний університет

ПОДАТКОВІ ВАЖЕЛІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНО- ІНВЕСТИЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ АГРОФОРМУВАНЬ

Розглянуто проблемні аспекти формування та використання податкових важелів державного регулювання інноваційно-інвестиційних процесів агроформувань, здійснено моніторинг існуючих проблем у світлі реалій сучасного економічного простору, а також визначено передумови та запропоновані авторські підходи щодо їх вирішення.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Як економічна форма та важливий регулятор взаємовідносин між економічними суб'єктами, з одного боку, та державою — з іншого, податкова система в ринкових умовах стає, по суті, єдиним гнучким засобом державного впливу на економічну активність агроформувань і контролю за формуванням і розподілом їх грошових доходів. Ефективно виконувати цю функцію вона може лише за умов забезпечення цілеспрямованого її регулювання як на етапі формування, так і на етапі практичної реалізації через відповідні інститути законодавчої й виконавчої влади. Особливе значення, з точки зору забезпечення соціально-економічного розвитку агроформувань, підвищення рівня конкурентоспроможності аграрної сфери, набуває сприяння інноваційно-інвестиційним процесам. Тому потребують подальших глибоких досліджень теоретичні і практичні проблеми податкових важелів державного регулювання інноваційно-інвестиційних процесів агроформувань за нових умов функціонування економічного простору.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ

Огляд сучасних публікацій щодо ролі і місця податкових важелів державного регулювання інноваційно-інвестиційних процесів агроформувань дозволяє стверджувати про доцільність розгляду цих проблем. Зокрема, роботи О. Василика, В. Гейця, І. Луніна, В. Мельника, В. Опа-

ріна, Н. Прокопенко, В. Синчака, А. Шаблицької та ін. присвячені дослідженню принципів побудови, розвитку та напрямів реформування податкової системи. Аналіз моніторингу справляння податків здійснюється в роботах М. Азарова, А. Верзуна, П. Лайко, П. Мельника, В. Поповича, С. Романенко, С. Юрія. Однак питання податкових важелів державного регулювання інноваційно-інвестиційних процесів агроформувань ще не мають остаточного методологічного та практичного вирішення. Недостатньо опрацьована загальна схема, методи і механізми податкового регулювання економічної діяльності агроформувань на макро- і регіональному рівнях, напрями оптимізації структури податкових надходжень.

МЕТА СТАТТІ

У ринкових умовах існує проблема вдосконалення ефективності податкових важелів державного регулювання інноваційно-інвестиційних процесів агроформувань. Водночас податкові важелі мають змогу здійснювати регуляцію прискореного розвитку певних галузей економіки, регіонів та окремих економічних об'єктів. Науково-теоретичне значення та практична цінність, недостатня глибина вивчення вказаних проблем зумовили мету та завдання даної наукової розвідки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Великого значення в умовах переходу економіки до стадії економічного зростання набу-

ває податкове регулювання. Податкові важелі, виконуючи низку функцій, надають державі можливість сприяти створенню агроформуванням належних умов для нормальної господарської діяльності, переозброєння виробництва, підвищення якості продукції. Особливої вагомості ці процеси набувають на макроекономічному рівні, коли держава повинна створювати сприятливий інвестиційний клімат, вирішувати проблеми структурного і соціального реформування, забезпечувати умови для сталого економічного зростання агроформувань.

Податкові важелі державного регулювання дозволяють досягти більш ефективного використання матеріальних і фінансових ресурсів, інтенсифікувати інноваційно-інвестиційну активність агроформувань, узгодити інтереси різних економічних суб'єктів, прошарків населення, центральних і регіональних рівнів державного управління.

Маневруючи специфічними податковими важелями, через які реалізуються вказані функції стосовно об'єктів державного регулювання, держава створює умови для зміни структури виробництва і споживання, забезпечує технологічне оновлення виробничого апарату, прискорений розвиток науки, соціальну спрямованість ринкових перетворень.

У цілому, за роки незалежності виробництво валової продукції сільського господарства знизилось на 31,1 %, у тому числі рослинництва — на 11,8 %, тваринництва — на 47,2 %. За період 1990 — 2010 рр. в Україні відбулося зменшення посівних площ сільгоспкультур на 16,8 %; у 4,6 рази знизилась посівні площі кормових культур.

Урожайність основних сільськогосподарських культур поступово зростає. Якщо в 2000 р. урожайність зернових і зернобобових в середньому становила 19,4 ц/га, то вже у 2009 р. — 29,8, щоправда вона і досі нижча за 35,1 ц/га, одержаних у 1990 р. Водночас Україна в 2010 р. за показником урожайності поступалась провідним виробникам аналогічної продукції по всіх основних сільськогосподарських культурах. За роки незалежності в Україні значно знизилась поголів'я худоби: великої рогатої худоби — в 5,1 рази, корів — в 3,2 рази, свиней — в 2,4 рази, овець — в 4,9 рази.

Забезпеченість агроформувань основними засобами є незадовільною, про що свідчить зменшення їх вартості у 2009 р. відносно 1996 р. на 88,9 %; в економіці України в цілому зменшення вартості основних засобів за цей період становило 30,9 %. Динаміка вартісних показ-

ників забезпеченості основними засобами сільського господарства знайшла відображення у показниках капіталооснащеності та капіталоозброєності сільськогосподарських підприємств. На кінець 2009 р. капіталооснащеність 1 га сільгоспугідь становила лише 69,8 % від рівня 2000 р., а капіталоозброєність 1 працівника була на рівні 91,9 % від показника 2000 р.

Фактична наявність основних засобів з розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь значно нижча за їх нормативну потребу, зокрема у рослинництві вона становить лише 14,3 %, тваринництві — 14,7 %. Відбувається зменшення обсягів внесення органічних добрив під сільськогосподарські культури. При цьому знижуються як обсяги внесення добрив, так і удобрені площі. Якщо 2000 р. було внесено 28410,1 тис. тонн органічних добрив на площі 714,5 тис. га, то 2010 р. — 9874,1 тис. тонн на площі 405,5 тис. га. Відповідно знижується і внесення поживних речовин на 1 га, з 1,3 тонн у 2000 р. до 0,5 у 2010 рр.

Спостерігається низький рівень інвестування агроформувань через значну кількість збиткових підприємств та низький рівень норми прибутку сільськогосподарського виробництва порівняно з іншими секторами економіки, повільний оборот виробничого капіталу, зумовлений великою різницею між часом виробництва і робочим періодом, незахищеність прав інвесторів, що не сприяє модернізації агроформувань та нарощуванню обсягів виробництва сільськогосподарської продукції.

При цьому основним джерелом інвестування галузі залишаються власні кошти агроформувань, частка яких у сукупних інвестиціях в основний капітал в середньому протягом 2001—2010 рр. становила 55—65 %. Частка кредитів фінансових установ знаходилася в межах 5—18 %, коштів державного та місцевого бюджетів — 4—8 %, іноземних надходжень — 3—6 %, інших інвесторів (якими є переважно великі агропромислові структури) — в межах 7—10 %.

Викликає настороженість невідповідність вітчизняної продукції сільського господарства міжнародним стандартам якості та санітарним нормам в умовах зовнішньоторговельної лібералізації, пов'язаної зі вступом України до СОТ та очікуваним утворенням ЗВТ з Європейським Союзом, що може призвести до витіснення вітчизняної сільськогосподарської продукції імпортною на внутрішньому ринку, обмеження або заборони її доступу на ринки іноземних держав, особливо на ринки ЄС [2].

Аналіз іноземного досвіду підтримки інноваційно-інвестиційних процесів засвідчив, що

основні інвестиційні пільги, що використовуються при здійсненні інвестиційної діяльності, у всіх закордонних країнах схожі: прискорена амортизація; формування неоподатковуваних резервів, інвестиційний податковий кредит; інвестиційна податкова знижка та податкові канікули. Цей аналіз дозволяє оцінювати негативні та позитивні тенденції для створення сприятливого інвестиційного клімату в Україні.

Активізація інвестиційної діяльності у агроформуваннях повинна бути спрямована на оновлення їх матеріально-технічної бази та запровадження новітніх технологій виробництва сільськогосподарської продукції на інноваційній основі, поліпшення інфраструктури аграрного виробництва.

Податкові важелі державного регулювання можуть істотно впливати на ефективність господарювання, умови реалізації суспільного продукту, пропорції відтворення, розвиток продуктивності, темпи нагромадження капіталу, соціальну стабільність у агросфері. Оптимальне сполучення критеріїв стабільності та еластичності сприяє встановленню нормальних податкових відносин платників податків і держави, що позитивно впливає на економічний розвиток і соціальний стан суспільства [3]. Порушення цих вимог при формуванні української податкової політики протягом 90-х років призвело до розбалансування бюджету, відходу у тінь значної частини суб'єктів підприємницької діяльності, гальмування інноваційно-інвестиційних процесів, поглиблення регіональної і соціальної диференціації.

У розрізі за видами податків, найбільшу частку серед податкових платежів по всіх суб'єктах аграрної сфери має ПДВ, на другому місці податок на доходи фізичних осіб, лише 8,2% належать фіксованого сільськогосподарського податку, найменшу частку має податок на прибуток підприємств — 0,3% [1]. Протягом 2004—2009 рр. через механізм ФСП податки платило понад 70% сільськогосподарських виробників, водночас на загальній і спрощеній системах оподаткування в середньому — 18,4 і 2,4% відповідно. Дослідження організаційно-економічного механізму дії спрощеної системи оподаткування суб'єктів аграрної сфери дає підстави для висновку про слабку її адаптованість до умов аграрного виробництва.

З допомогою функціонування спецрежимів ПДВ створюються сприятливі умови для розвитку агроформувань та стимулювання їх господарської діяльності. Обсяги фінансових ресурсів, що формуються за допомогою спецрежимів ПДВ у 2006—2009 рр. перевищили 40%

відсоткову межу загальних обсягів державної фінансової підтримки розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні.

В агросфері за допомогою режиму виплати дотацій формується 2/5 сум непрямої бюджетної підтримки, а за рахунок застосування нульової ставки з ПДВ лише 5% від загальної суми [6].

Рівень податкового навантаження на агроформування в 2008—2010 рр. вище, ніж у 2003 р. на 638 грн. у розрахунку на 100 гектарів сільгоспугідь. Розмір сплачених податків на 100 грн. прибутків також збільшився майже вдвічі. Мають тенденцію до збільшення суми ПДВ у вигляді дотацій за здані переробним підприємствам молоко та м'ясо в розрахунку на 100 гектарів угідь, за рахунок чого спостерігається зменшення сплаченого ПДВ на 100 грн. виручки від реалізації продукції.

У період з 2004 по 2010 р. податок на додану вартість у загальній сумі податкових платежів знизився з 91% до 88,4%, фіксований сільськогосподарський податок зріс із 8 до 10,3%, збір за забруднення навколишнього середовища з 0,19 до 1,26% за відсутності податку на землю. Частка податків у реалізації від продажу продукції склала від 5,1 до 7,6%. Співвідношення прибутку і податків становило 2,76,—7,48%. Частка податків у виробничих витратах склав 6,9—8,3%.

Дослідження взаємозв'язку показників ефективності аграрного виробництва та діючої системи оподаткування показало, що між податковою політикою та ефективністю сільськогосподарської діяльності існує слабкий зв'язок. Ефективне використання багатого інструментального арсеналу податкового регулювання спільно з оптимальним дотриманням критеріїв стабільності та еластичності при формуванні податкової політики посилює її позитивний вплив на економічний розвиток [4].

Зміст державної підтримки інноваційно-інвестиційних процесів полягає у наступному: держава надає підтримку агроформуванням, які здійснюють інноваційно-інвестиційну діяльність у вигляді системи оподаткування, регіональної підтримки, надання податкових пільг, унаслідок чого на перших етапах підтримки, коли вступає у дію та чи інша податкова пільга, бюджет зазнає втрат у вигляді недоотриманих коштів (зменшення надходжень коштів з податку на прибуток). Для агроформувань цей же етап характеризується підвищенням рівня конкурентоспроможності за рахунок зменшення витрат на сплату податку на прибуток, що дозволяє вивільнені кошти залу-

чати у господарську діяльність та отримувати прибуток. Якщо розглядати підтримку ризикових інвестицій, то на цьому етапі здійснюється розподіл ризику між державою та агроформуванням, тобто держава бере на себе компенсацію частки ризику, а агроформування знижує свої витрати. Таким чином, за допомогою держави агроформування збільшує свій прибуток, а отже, збільшує в наступних періодах надходження недоотриманих коштів до бюджету у вигляді сплати податку на прибуток. Ефективною може вважатися тільки така податкова політика, яка стимулює нагромадження та інвестиції.

Основними недоліками існуючої податкової системи України є поряд з важким податковим тягарем, нерівномірність його розподілу між платниками податку, нестабільність податкового законодавства, численні зміни та поправки до нього, велика кількість нормативних документів, нерозвиненість регулюючої, стимулюючої і перерозподільної функцій, надвелика частка пільг [7].

Через значні пільги та неплатежі податків, особливо великими агрохолдингами, перебування понад 40% економічного потенціалу в тіньовому обороті, на сумнівних платників податків припадає значно більший податковий тягар. При визначенні цього показника необхідно враховувати щорічну недоїмку за платежами до бюджету та позабюджетних фондів, внесків агроформувань до численних позабюджетних фондів цільового призначення. Врахування впливу вказаних чинників, формує податковий тягар на рівні майже 50% ВВП.

Дослідження траєкторії зміни реального ВВП і податкового навантаження у відсотках до ВВП показує, що вони мають протилежну спрямованість, тобто при зростанні одного показника інший набуває тенденції до падіння і навпаки. Наявність таких тенденцій свідчить про тісний взаємозв'язок між економічним зростанням і часткою ВВП, яка перерозподіляється через бюджет. Надвисоке податкове навантаження, що склалося в Україні, гальмує ділову активність, зменшує можливості здійснення прогресивних змін в економіці.

Водночас різні види податків неоднаково впливають на формування макропоказників через їх неоднаковий вплив на результати господарювання агроформувань та розвиток аграрного ринку. Податок на прибуток значною мірою обмежує обсяги нагромадженого інвестиційного потенціалу, що створює додаткові ризики за умов боргового інвестування і великих процентних ставок. Разом з тим, значна

кількість пільг з оподаткування прибутку не впливає на зростання інвестицій, динаміка яких все ще відстає від реальних змін ВВП. Негативна роль системи оподаткування проявилась у тому, що величина прибутку, яка залишається у розпорядженні агроформувань, не була поставлена у залежність від їх інвестиційних зусиль.

До зниження ефективності інноваційно-інвестиційних процесів агроформувань призводять репресивний характер податкової системи, надмірне вилучення її каналами прибутку та інших ресурсів простого та розширеного відтворення, а також накопичення податкової заборгованості, яка розмиває рамки бюджетних обмежень, порушує принцип нейтральності оподаткування і гальмує економічне зростання.

Невідкладним завданням для розвитку податкового регулювання інноваційно-інвестиційних процесів агроформувань є застосування таких поширених в європейській практиці інструментів, як податкова знижка та податковий кредит. Сутність податкового кредиту полягає в зменшенні податкових зобов'язань платника податку на прибуток на частину витрат, пов'язаних з інноваційно-інвестиційною діяльністю, або на повний їх розмір, що дозволяє агроформуванню зменшити витрати та, як наслідок, збільшити прибуток. Інвестиційна податкова знижка дозволяє агроформуванням зменшувати оподатковуваний прибуток на частковий або повний обсяг інвестиційних витрат. Особливостями застосування податкового кредиту та знижки є галузева та територіальна спрямованість інвестицій, використання різних пільгових ставок, розміри агроформувань, обсяг інвестицій тощо.

Тобто модернізація податкових важелів державного регулювання інноваційно-інвестиційних процесів агроформувань повинна базуватися на так званій портфельній теорії, за якою податкова система повинна включати достатньо широке коло податків різної спрямованості з першоосною їх фіскального призначення. Найкращими для забезпечення фіскальної функції є непрямі податки (передусім, специфічні та універсальні акцизи), прибутковий податок з громадян, податки на майно і землю. Інші податки можуть реалізовуватись за стимулюючим чи регулюючим принципами.

ВИСНОВОК

Для активізації економічного розвитку і структурних зрушень в економіці України не-

достатньо ефективно використовуються податкові важелі державного регулювання інноваційно-інвестиційних процесів агроформувань. Перешкодою слугують недоліки в формуванні податкової системи та суперечності в проведенні податкової політики. Так, гальмом для досягнення високих темпів росту та здійснення прогресивних структурних зрушень стали велике і нерівномірне податкове навантаження на агроформування, нестабільність податкового законодавства, численні зміни та поправки до нього, велика кількість нормативних документів, відсутність застосування регулюючої, стимулюючої і перерозподільної функції та зосередження на фіскальній ролі податків, надвелика частка пільг тощо.

Основними концептуальними принципами трансформації податкових важелів державного регулювання інноваційно-інвестиційних процесів агроформувань в нинішніх умовах мають бути: стимулювання ринкових відносин, тобто активна підтримка розвитку агробізнесу, а також стимулювання агроформувань таким чином, щоб вони були зацікавлені заробити кошти і вкласти їх в інвестиції; забезпечення різкого структурного зсуву економічних пропорцій на користь тих виробництв, які безпосередньо спрямовані на пріоритети розвитку; забезпечення достатніх надходжень до бюджету для фінансування невідкладних державних програм, у тому числі соціальних; стимулювання залучення іноземного інвестиційного капіталу в Україну.

Виходячи із зазначеного, система оподаткування агроформувань на сучасному етапі повинна розвиватися за такими вістрьовими напрямками: істотне зниження сукупного рівня податкового вилучення за допомогою зниження граничних ставок податків, прогресивності та регресивності шкал оподаткування; розширення бази оподаткування за рахунок збільшення масштабів виробництва; вирівнювання умов оподаткування для всіх платників податків за рахунок скасування пільг (особливо тих, що надаються за галузевими та територіальними ознаками); перегляд співвідносних пропорцій і заходів впливу діючих податкових регуляторів; створення ефективної та прозорої системи адміністрування податків, узгодженої із забезпеченням прав і обов'язків платників податків та інших обов'язкових платежів.

Першочерговими напрямками державного регулювання податковими важелями інноваційно-інвестиційних процесів агроформувань мають бути: створення сприятливих умов для залучення інвестицій для виробництва біопали-

ва, екологічно чистої та органічної продукції, розвиток мережі закладів, які надають консультаційні послуги щодо можливостей вкладення капіталів в агросферу, забезпечення контролю за виконанням державних цільових програм у сільському господарстві; розробка інноваційно-інвестиційних проектів з розбудови логістичної інфраструктури.

Активізація інноваційно-інвестиційних процесів у агроформуваннях сприятиме нарощуванню виробництва конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції і підвищенню рівня власної продовольчої безпеки, зростанню ефективності агросфери як одного з основних локомотивів розвитку національної економіки.

Література:

1. Гудзь О. Є., Фурдичко О.І. Податкові важелі забезпечення сталого розвитку агросфери // Податковий кодекс України як економічна конституція держави: зб. матер. наук.-практ. круглого столу 15 жовтня 2010 р./ Держ. подат. адмін. України, Нац.унів. ДПС України, Наук.-досл.центр з проблем оподатк. — Ірпінь, 2010. — С. 145—147.

2. Іванов Ю. Б. Податкові стимули розвитку підприємств / Ю. Б. Іванов, В. В. Колесник / Вісник Донбаської державної машинобудівної академії. — 2008. — № 2 (12). — С. 108—114.

3. Колесник В.В. Інвестиції як об'єкт податкового регулювання / В.В. Колесник // Конкурентоспроможність та інноваційний розвиток України: проблеми науки і практики: міжнар. науково-практичн. конф., 23—24 жовтня 2007 р.: тези допов. — Х., 2007. — С. 134—136.

4. Кравчук Л.С. Податкова система України в структурі інструментів державного регулювання перехідної економіки / Л.С. Кравчук / Вісник аграрної науки Причорномор'я. Економічні науки. — Вип. 4 (38). — 2006. — С.155—161

5. Мельник В.М. Фіскальна політика держави в умовах фінансової кризи // Фінанси України. — 2008. — № 11. — С. 11—17.

6. Прокопенко Н.С. Податкове регулювання агропромислового виробництва: монографія. — К.: ННЦ ІАЕ, 2009. — 316 с.

7. Ткаченко В.А., Ефименко Т.И., Каламбет С.В. Налоговая политика как один из важнейших механизмов экономического роста // Экономіка: проблеми теорії та практики: Зб. наук. пр. ДНУ. — Дніпропетровськ: ДНУ. — 2002. — Вип. 130. — С. 3—13.

Стаття надійшла до редакції 18.01.2012 р.